Lőrincz József

A „nevelés-gondolat" a XX. századi hazai börtönügyben – jogászi szemmel

1. A pozitivista kriminálpolitika hatása a „nevelés-gondolat" elterjedésére a XX. század első felében

1.1. A „nevelés-gondolat" a szabadságvesztés-büntetés uralkodóvá válásától, a XIX. század elejétől kísérője e szankciónak, ám aligha vitatható, hogy kiteljesedése a XX. század elejétől színre lépő új – reform vagy pozitivista – kriminálpolitika hatására történt. A XIX. század európai büntető törvénykönyvei, melyek a tettarányos megtorlás elvét hirdették, a mindennapokban hatástalannak bizonyultak a szokásszerű bűnelkövetőkkel (megrögzött visszaesőkkel, csavargókkal), továbbá a fiatalkorúakkal és a mentális betegekkel szemben. A társadalmi (rend és) nyugalom megóvására hivatott államok figyelme a kor forradalmian új – antropológiai, pszichiátriai és szociológiai – kutatások hiteles, tudományos eredményeit alkalmazó – büntetéstani felfogása felé fordult. A. pozitivista iskola képviselői (Ferri, Garofalo) a büntetéstan történetében először nyújtottak szakmailag megalapozott és meggyőzően rendszerezett ismereteket a bűnözés, a bűnös magatartás eredetéről, de logikus és tudományos alapon egyaránt ésszerű megoldásokat javasoltak a bűn, mint „társadalmi betegség" ellen is. A reformerek a teológiai magyarázatú szabad akarat helyébe a természettudományos alapokon nyugvó determinista felelősséget állították, a tett helyett a tettest akarták megbüntetni. Korszakos – máig ható – jelentőségű volt az, ahogy átformálták a büntetés cél- és eszközrendszerét. A büntetés célja többé már nem a „megbomlott jogi egyensúly" helyrebillentése, hanem a társadalom cselekvő védelme, a bűnre vezető okok feltárása révén, magának a bűnözésnek a felszámolása: a valóságos megelőzés lett. A társadalomra veszélyes emberek – állították – a tudomány eszközeivel felismerhetők, majd kiszűrhetők a társadalomból: a halálbüntetéssel véglegesen, a szabadságvesztéssel átmenetileg. Ez utóbbi esetben addig kell őket gyógyítani vagy nevelni, amíg elvesztik veszélyességüket, és újabb vétkes cselekedetük elkövetésétől már nem kell tartani. A reform-büntetéstannak köszönhető az a napjainkig ható újítás, amely Európa-szerte megteremtette a fiatalkorúak (akkoriban a 12-18. életév közöttiek) különleges, nevelési szempontú, s a felnőttekétől mindenképpen elkülönített büntető igazságszolgáltatási és végrehajtási rendszerét.[1] A nevelés így a fiatalkorú bűnelkövetők erkölcsi megjavításának, mint a szabadságvesztés végrehajtása speciálpreventív céljának eszközévé vált.

1 Lásd: Kabódi Csaba: A modern kor büntetési elméletei és büntetési rendszerei. In: Kabódi – Lőrincz – Mezey: Büntetéstani alapfogalmak. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 33-34. o.

Hazánkban a zárt intézeten belüli nevelési elv első kifejlett intézménye a fiatalkorúak javítóintézeti javító-nevelése volt. Az 1880-ban életbe lépő Csemegi-kódex eme intézmény bátortalan és rendszer nélküli felvételével még nem annyira a felpezsdülő újszerű büntetőjogi gondolkodásnak, mint sokkal inkább a kriminálpolitikára jótékony nyomást gyakorló szociálpolitikának engedett. A polgári berendezkedésű európai állam szociálpolitikai intézményrendszerében a gyermek- és ifjúságvédelemnek mindenütt előkelő szerep jutott. A hazai gyermek- és ifjúságvédelem szerves részének tekintett deviáns fiatalokkal való törődést pedig a kortárs *Finkey* így tolmácsolja: „Ez az akció túlmegy a »büntetőjog« keretén... voltaképpen egy nagyszabású mentési akcióval, egy új kulturális vállalkozással...állunk itt szemben, ami főleg a szegényebb társadalmi osztályok erősítésére, nyomorának enyhítésére, elzüllésének meggátlására, újabb nemzedékek regenerálására, testi, értelmi és erkölcsi átalakítására irányul. A szociálpolitikának, a társadalmi prophylaxisnak egyik elsőrangú fontosságú kérdése ez."[2]

A javítóintézetek hatásrendszere – minden kezdetlegességük ellenére – *pedagógiai tartalmú volt.* Az intézetek megjelenése a XIX. század utolsó harmadában egyszeriben felpezsdítette a pedagógusok, pszichológusok érdeklődését, akik lendületes fejlődésben lévő tudományuk egyik alkalmazási területét vélték felfedezni a fiatalkorú bűnelkövetők sajátos kriminálpedagógiai (pszichológiai) kezelésében. Sajnálatos módon köztük és a büntetés-végrehajtás elméletét uraló jogász-szakemberek között ebben az időszakban még nem jött létre egymás tevékenységét indukáló, inspiratív együttműködés.[3] Mindenesetre *a XIX. század utolsó negyede, a XX. század eleje az erkölcsi fogyatékosok kriminálpedagógiája és az inadaptáltak pszichológiája megalapozásának időszaka volt, amelyet neves szakemberek: Ranschburg Pál, Éltes Mátyás, Kármán Elemér, Ganyó Vilmos, Vágó Károly munkásságának magas színvonala fémjelez.*[4]

Nem sokkal a Csemegi-kódex hatálybalépését követően kidolgozott *Királyi Javítóintézetek Alapszabályai* (a továbbiakban: Alapszabályok) meghatározták az intézet feladatát, mely nem más, mint „...a kebelükbe befogadott egyéneket vallásosságban és polgári erkölcsökben nevelni, iskolai oktatásban részesíteni s őket a komoly munkásséghoz, s illemes magaviselethez szoktatni." Az Alapszabályok kiemelték, hogy „a javítóintézetek igazgatója és felügyelő személyzete sohase tévessze szem elől azt, hogy az intézet nem büntetés végrehajtására rendelt hely, s hogy ennél fogva az ifjak nem bűnhődés, hanem elhanyagolt vagy megromlott erkölcseik megjavítására és fejlesztése végett vannak felügyeletükre és őrizetükre bízva."

A javító nevelés végrehajtásának kétségkívül legfigyelemreméltóbb új intézménye a *nevelés úgynevezett családi rendszere* volt. Az Alapszabályok rendelkezése szerint az elkülönítés idejének leteltével a növendéket olyan családba osztották be, amely „életkorának és erkölcsi állapotának" leginkább megfelelt. A család 20-30 főből állt, a növendékek nevelésével a „családfőt" bízták meg. A családfő csak szakavatott pedagógus

2 Finkey Ferenc: A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában. Budapest, 1913. 9. o.
3 V. ö. Pál László: Nevelés a büntetés-végrehajtásban. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 176. o.
4 Lőrincz József: Fiatalkorúak büntetés-végrehajtása. Citoyen Kiadó, Vác, 1998. 39. o.

lehetett (fiúknál okleveles polgári iskolai tanító, a lányoknál okleveles elemi népiskolai tanítónő). E pedagógusoknak jó megélhetési feltételeket, nevelési feladataik megoldásához nagy önállóságot biztosítottak. Az Alapszabályok a javító-nevelés eszközeiként a növendékek *valláserkölcsi és iskolai oktatását, rendre, tisztaságra és fegyelemre szoktatását, munkára nevelésüket* határozta meg. A javítóintézeti nevelés rendszerében kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a valláserkölcsi nevelésnek. A hit és erkölcstan oktatása, a szertartásokon való részvétel, a lelkészekkel kialakítható személyes kapcsolat a növendékek érzelmi nevelésének fontos, a kor irodalmában csaknem egyöntetűen hatásosnak megítélt lehetőségét nyújtotta.[5] A javítóintézetek tevékenysége egészen az I. világháborúig jelentős elméleti és anyagi támogatást kapott, a korabeli szakirodalomban joggal tekintették a deviáns fiatalkorúak mentése egyik sikerintézményének.[6]

A XIX.-XX. század fordulóján hazánkban is a bűnözés elleni eredményesebb fellépés sürgető szüksége, valamint a társadalomtudományok fejlődése mentén megjelenő új felismerések a kriminálpolitika módosítását igényelték. A reformirányzatok heves támadást indítottak a klasszikus büntetőjogi iskola tanain alapuló Csemegi-kódex és annak büntetési rendszere ellen. A korabeli magyar büntető-jogtudományt erőteljesen megosztó vita jóformán csak egyetlen kérdésben nem éleződött ki: a fiatalkorúak tekintetében. A velük szemben alkalmazható büntetőjogi jogkövetkezmények rendszerét ugyanis a tudományos közvélemény olyannyira avultnak, kialakulatlannak, nem kevésbé hatástalannak ítélte, hogy e téren maradéktalanul megvalósulhattak a büntetőjogi reformmozgalom javaslatai. Az új vezéreszmék – a determinizmus, a célszerűség, a speciál-prevenciós, tettes-központú szemlélet – számára mintegy „kísérleti laboratóriumként" kínálkozott a veszélyeztetett, züllésnek indult, antiszociális gyermek- és fiatalkorúak kezelése.

A fiatalkorúak megkülönböztetett büntetőjogi kezelését bevezető 1908. évi XXXVI. törvény (I. büntetőnovella, a továbbiakban: Fk.n.) elsődlegesen a (kriminál)szociológiai iskola eszmevilágát képviselte, s nem kevéssé *Balogh Jenő* jogpozitivizmusának hatását tükrözte. A Fk.n. hatálybalépésével nemcsak a fiatalkorúak büntetőjogában, de büntetés-végrehajtásában is éles – szemléleti és szervezeti – fordulat következett be: *a büntetés hagyományos – megtorlásra irányuló – formáinak helyébe a tettes jövőbeli magatartásának befolyásolására alkalmas kriminálpedagógiai tartalmú jogkövetkezmények léptek.* Megerősítette a javítóintézeti nevelés addig jól bevált intézményét, és a fiatalkorúakra a végső esetben kiszabható legszigorúbb büntetésként a fogház alkalmazását tette lehetővé.

Az Fk.n. a felnőtt korúakétól elkülönítetten felállítandó fiatalkorúak fogházainak létrehozásával igyekezett maradéktalanul megfelelni e követelményeknek. E fogházbüntetés végrehajtásának megszervezésekor a honi javítóintézetek példaadó

5 U.o.: 22-24 o.

6 Az igazságügyi kormányzat a javítóintézeti hálózatot példátlan erőfeszítéssel bővítette: amíg az 1903-ig létesített öt javítóintézet befogadóképessége 980 férőhely volt, 1912-ben az állam- és magán javítóintézetek már 3250 fő befogadására voltak alkalmasak.

(kriminál)pedagógiai tapasztalatain kívül az igazságügyi kormányzat a „legdivatosabb" külföldi modellek közül választotta ki a követendőt. A századforduló táján Európa-szerte a leghitelesebb modellnek az *amerikai Reformatory* rendszere tűnt, amelynek lényegét, működését e korszak kiemelkedő szaktekintélyének, *Finkey Ferencnek* műveiből ismerhette meg a hazai szakmai közvélemény. A rendszer alapját az (általános) iskolai és szakmai oktatás, az ezt kiegészítő ún. fizikai nevelés: a testnevelés és fegyelmezés, továbbá a munkára nevelés és szakmai felkészítés adta. A „reformatoryba utalás" rendszerint határozatlan időtartamra szólt, és a rendszer progresszivitása a beutaltak teljesítményéhez kötődött.[7] Ezután kialakították a fiatalkorúak honi fogház-hálózatát,[8] majd lendületesen megkezdődött a bűnelkövető gyermek- és fiatalkorúak sajátos nevelési módszertanának kidolgozását célzó ismeretek felhalmozása. Hazánk első kriminálpedagógusának, *Kármán Elemérnek* a vezetésével 1915-ben megalakult a Kriminálpedagógiai Intézet. Az intézet tevékenységében nagy súlyt helyeztek az ok-kutatásra, mint a diagnosztika fontos láncszemére. Kármán – korát megelőzve – a bűnelkövető fiatalkorúak kriminálpedagógiai kezelésének az igazságszolgáltatás egész folyamatára (letartóztatás, kihallgatás, tárgyalás, ítélet, büntetés-végrehajtás) kiterjedő szemléletét képviselte.[9]

A XX. század első évtizedének végére létrejöttek tehát a fiatalkorúak pedagógiai tartalmú büntetés-végrehajtásának alapvető feltételei: a büntetőjogi reformmozgalomnak a tettes-felelősségi elven alapuló, a megelőzésre, a fiatalkorú bűnelkövető személyiségének korrekciójára építő tantételei, elindulhattak az erkölcsileg fogyatékos gyermek- és fiatalkorúak pedagógiájának módszertani kutatásai, valamint rendkívüli erőfeszítés árán megvalósulhattak a végrehajtás infrastrukturális feltételei is.

E biztató folyamat azonban nem tartott sokáig.

1910-ben, az Fk.n. életbe léptetésekor a kormányzat úgy vélte, hogy a fiatalkorúakkal kapcsolatos *intézkedések gerince a javító nevelés lesz.* 1913-ra – mindössze három év ítélkezési gyakorlat adatainak birtokában – már látható volt, hogy e várakozás nem valósul meg. Míg 1910-ben az alkalmazott intézkedéseknek még 15%-a volt a javító nevelés, addig 1911-ben mindössze 8,5%-a, 1912-ben 9%-a.

A fiatalkorúak számára elkülönített *fogházbüntetések végrehajtása* sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Már ez első évek tapasztalatai is kedvezőtlenek voltak, és igencsak távol estek az eredeti törvényhozói szándéktól, mégpedig kétszeresen is. Egyrészt a bírói gyakorlat képtelen volt elszakadni a korábbi tett-arányos ítélkezés jól bejárt formuláitól, s így többségében rövid tartamú ítéleteket hozott. Emiatt az igazságügyi kormányzat gondos előkészületei, amelyek átlagosan másfél-kettő év tartamú ítéletekkel számolva alakította ki a fiatalkorúak fogház-hálózatát, teljesen feleslegesnek

7 Finkeynek a Reformatoryról írott áttekintését A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában c. művének 200-271. oldalán találhatjuk.

8 Az igazságügy törekedett arra, hogy – elsősorban a kisebb befogadóképességű – törvényszéki fogházak közül jelöljön ki régiónként intézeteket. 1910 végéig tizenhárom ilyen intézet kijelölése történt meg (Budapest, Nyíregyháza, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, Gyula, Pécs, Pozsony, Nyitra, Zombor és Lugas), amelyek teljes befogadóképessége 1200 férőhely volt (ebből 300 lányok részére lett kialakítva).

9 Lásd: Kármán Elemér: A budapesti kriminálpedagógiai intézet. A gyermek, Bp. 1917.

bizonyult. Másrészt, az új szabályozás megvalósításában a kijelölt fogházak személyzete „mondott csődöt". A korábban a felnőtt korúak büntetés-végrehajtását ellátó, biztonságra, fegyelemre dresszírozott személyzetet váratlanul és felkészületlenül érte az Fk. fogház új kihívása. Az egyébként is indokolatlanul bonyolult végrehajtási mechanizmus, a különféle csoportok megkívánta eltérő rezsimek kezelése igényelték volna az elítéltek újféle, pedagógiai tudatosságú megközelítését. Míg azonban a javítóintézetek tevékenysége mentén már felhalmozódhattak bizonyos pedagógiai tapasztalatok, a fogház-személyzet csaknem teljesen felkészületlenül állt az új feladatok megoldása előtt.

E kudarc következményeinek levonására 1913-ban került sor, amikor az igazságügyi kormányzat a korábbi, nagy ívű elképzelések redukálására, egyszerűsített megoldásra kényszerült. A fiatalkorúak zárt intézeti morális átalakításának lehetősége ezáltal szűk korlátok közé szorult. Ez a helyzet a 20-as években tovább romlott.

Az első világháború kitörését követő háborús helyzetben már teljességgel megvalósíthatatlannak tűntek azok a korábbi célkitűzések, amelyek a fiatalkorúak elkülönített, szisztematikus nevelésére irányultak. A Tanácsköztársaság időszakában a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemben, a pedagógiai gondolat központúsága, az igazságügyi gyermekvédelem kiépítése került a kriminálpolitikai törekvések homlokterébe. Kármán nézetei erőteljes hatást gyakoroltak e gyermekvédelem szabályozására. A Tanácsköztársaság bukása után azonban megsemmisítő támadás indult az ún. „proletár gyermekvédelem", egyben a kármáni kriminálpedagógia, az erkölcsi fogyatékosság korrekciójának egész kialakulóban lévő módszertana ellen.[10] E politikai indíttatású támadás szakmai, a zárt intézeti nevelési rendszerre kiható következménye az lett, hogy *máig kisugárzó, súlyos károkat okozott a kriminálpedagógia művelésének, évtizedekre megbénította tudományos fejlesztését, módszertani útkeresését.*

1.2. *A két világháború közötti időszakban* a hazai börtönügy elmerevedését az elmélet elszürkülése kísérte, szűkös szakirodalmát alacsony horizontú prakticista szemlélet jellemezte.[11] Finkey Ferenc lankadatlan kitartását jelzi, hogy a börtönügynek ebben az elméleti vákuumában is megkísérelte a rabnevelés (általános, felnőtt korúakra is vonatkozó) rendszertani helyét kijelölni, és fontosságát hangsúlyozni: „A XIX. század első felének javítási elmélete, melyet e század végén s a XX.-nak az elején általában, mint naiv, gyakorlatiatlan követelést igyekeztek feltüntetni és eliminálni a börtönügyből, ma új név alatt, de ugyanazon nemes és most már gyakorlatias törekvés gyanánt áll a szakemberek többségének a szeme előtt... A *rabnevelés* jelszóval fejezhetjük ki azt a célt legerőteljesebben, hogy a börtönbe beutalt büntettes ne úgy kerüljön ki onnan, mint ahogy bement, hanem a börtönben átélt szigorú fegyelem által megtisztulva, s akinek szüksége volt rá, testileg, szellemileg és erkölcsileg megerősödve, a helyes erkölcsi úton maradás szilárd elhatározásával."[12] Finkey a szabadságveszés-büntetés hatásrend-

10 Lásd: Volentics Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. Budapest, 1996. 18. o.
11 V. ö.: Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási jog. I. kötet. BM. Könyvkiadó, 1983. 189. o.
12 Finkey Ferenc: Büntetéstani problémák. Budapest, 1933. 139. o.

szerét két alkotóelemre osztotta: az egyik a büntetésből fakadó rossz, amely a büntetéssel járó rosszallással és a fizikailag érzékelhető kellemetlenség által érvényesül, a másik elem az elítélt lelki felemelése, amelyek – eltérően a korábbi korok büntetési rendszereitől – tartalmukban pozitív hatás gyakorolnak az elítéltekre. E pozitív hatás a nevelés, amelynek – Finkey szerint – három területe van: a testi, az értelmi és az erkölcsi nevelés. Ez utóbbi mozzanatot tartotta a szerző a leglényegesebbnek, mint írja: „ez a jó, igaz és a szép szeretetére, mások megbecsülésére és az erkölcsi kötelességek önként, lelki szükségből való teljesítésére rászoktatásból áll:"[13] Álláspontja szerint „az erkölcsi edzés, az akarat nevelése nem a büntetéstan, hanem a neveléstudomány feladata. Az ún. bűnügyi neveléstudomány (kriminálpedagógia) önálló tudománynak egyáltalán nem mondható, hanem csak egyik alkalmazott része a neveléstudománynak..."[14]

A két világháború közötti időszakban a kriminálpedagógia elméleti műveléséről nincs tudomásunk, az akkor hatályos házszabályok azonban rendelkeztek az elítéltek erkölcsi támogatásáról (tulajdonképpen valláserkölcsi, lelki gondozásukról), kiemelték a rabnevelés tényezői közül a munkára szoktatást, illetve az elítéltek szellemi gondozása körében meghatározták az oktatásnak és a börtönkönyvtár használatának szabályait.[15]

Röviden áttekintve a „nevelés-gondolat" fejlődését a XX. század közepéig, megállapítható, hogy *a pozitivista kriminálpolitika – az elítéltek életkorától függetlenül – végképpen száműzte az egyoldalúan csak a málumra, a rossz okozására, a megtorlásra irányuló büntetési célt a szabadságvesztés végrehajtásából. A pozitív hatások közvetítésének gyűjtőfogalma a rabnevelés lett, intézményei az elítéltek értelmi, erkölcsi szocializációjának hiányait kívánták pótolni. A politikai, gazdasági és szemléleti okokból az igazságszolgáltatás perifériájára szoruló börtönügy a tudományos érdeklődést már nem ébreszti fel, a rabnevelés intézményeinek működése praktikus korlátok között marad.*

2. A „nevelés-gondolat" a sztálini, illetve a lenini büntetőpolitikai modell csapdájában

2.1. Hazánk 1949-től gyökeres büntetőpolitikai fordulatra kényszerült. A nevelés a nagypolitika mindent átható szlogenje lett, amely az új szocialista embertípus kialakításának átfogó tervét tartalmazta, és amelyben a nagy tanítók – mint Marx, Engels, Lenin, Sztálin és Rákosi – útmutatásait minden állampolgár-nebulónak a saját érdekében ajánlatos volt elsajátítania. A Szovjetunió diktálta *sztálini büntetőpolitika* ideológiai hátterében az osztályharc fokozódó éleződésének, illetve a proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó hamis tantételei álltak. Az átpolitizált büntetéstan új tartalma a represszív prevenció lett. E sztálini büntetőpolitika a Szovjetunióban a század 30-as éveiben erősödik meg, úgy vélték, hogy a büntetésnek a szocialista társadalomban, a bűnözés elleni harc fegyvereként támadó jellegű intézkedésnek kell lennie. *A büntetés represszív voltának hangsúlyozása*

13 Finkey Ferenc: Büntetés és nevelés. Budapest, 1932. 83. o.
14 U.o.: 82. o.
15 Lásd: Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. Budapest, 1935. 180-237. o.

elnyomta a nevelő-átnevelő szempontokat. Honi börtönügyünk az 50-es évek elejétől az egypártrendszerű, monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult, amely ugyan korszerű és hangzatos elveket képviselt, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus építésével szembefordulók" megleckéztetését végezte el.

2.2. A sztálini büntetőpolitikával való szakítás *az 50-es évek második felétől* lényegében a korábbinál joviálisabb büntető igazságszolgáltatáshoz való közeledést eredményezett. *A lenini büntetőpolitika téziseit felidéző kétarcú igazságszolgáltatás* egyfelől a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenséget, másfelől azonban a „dolgozó osztályhelyzetű" bűnelkövetőkkel szembeni segítő-nevelő szándékot kívánta kifejezésre juttatni. Előbbi funkciójában az 1956-os forradalom résztvevőivel és az „osztályidegenekkel" szemben történelmünk egyik legvéresebb leszámolását végezte el. A tudatosan és indokolatlanul alkalmazott terror mellett az 1957. júniusi országos pártértekezlet ugyanilyen tudatosan élt a megbocsátás lehetőségével azokkal szemben, „akik bűncselekményeik népellenes voltát felismerve és megbánva, készek és képesek segíteni az imperialisták és a hazai ellenforradalmárok népellenes törekvései elleni harcban." Ez utóbbiakkal, mint *megtévedt, vagy megtévesztett dolgozókkal szemben a büntetőpolitika olyan megelőző, javító, nevelő tevékenységet tűzött ki célként, amely egyfelől eljuttatja a bűnelkövetőt cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másrészt segíti beilleszkedését a társadalmi munkamegosztásba.* Egy 1960 elején életbe lépett rendelkezés (8/1959. BM sz. utasítás) *megteremtette az elítéltek nevelésének elvi-szervezeti feltételeit.* A letartóztató intézetekben létrehozták a nevelési szolgálatot és előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglalkozzon. Az elítéltek munkáltatását nevelésük fő eszközeként deklarálták.

3. A „nevelés-gondolat" a konszolidált Kádár-korszakban

3.1. *Az 50-es évek végének* konszolidáltabb viszonyai közötti törekvések a korábbi évtizedben történt súlyos visszaélések, rosszemlékű törvénytelenségek feléledése ellen irányultak. Ez arra indította a büntetőhatalmat, hogy tanúsítson önmérsékletet a büntetőjogi beavatkozásban, ismerje el a tettest védő garanciákat, e tendencia pedig a tettfelelősségi rendszer érvényesülésének kedvezett.[16] A hatvanas évek elejétől újraéledő kriminológia ugyanakkor azt javasolta, hogy a büntetőpolitikának az addigiaknál sokkal nagyobb figyelmet kell szentelnie a bűnelkövető személyiségére. Álláspontjuk szerint a speciálpreventív célok elérése érdekében a jogellenes magatartáshoz igazodó büntetés mértékén belül még bő lehetőség nyílik az elkövető személyiségének, személyi körülményeinek figyelembe vételére.[17]

A fellendülő tudományos – kriminológiai, szociológiai, pszichológiai – kutatásoknak a bűnözés valós természetére rávilágító megállapításai, valamint a bűnözés valóságos alakulása, világossá tették a büntetőpolitika formálói számára, hogy a bűnözés el-

16 Lásd: Gönczöl Katalin: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1991. 179. o.
17 U.o.: 180. o.

leni küzdelemben már nem elegendő a szocializmus megszilárdulásában reménykedő rövid távú tervezés, hanem *az állami szervek hosszú távú, szakszerű fellépésére van szükség.* E felismerés tette – többek között – szükségessé a hazai büntetés-végrehajtás szervezeti helyének átrajzolását is az állami szervek rendszerében.[18] Ennek jegyében szembesült először az akkori politikai és állami vezetés a 60-as évek közepén a magyar börtönügy korszakos elmaradottságával, a századfordulótól halmozódó, az 50-es években tovább súlyosbodó válságtüneteivel: a börtönállapotok romlásával, a személyi állomány szakmai felkészületlenségével, a szükségtelenül elhatalmasodott militáris szellemmel, a törvényi szintű szabályozottság hiányával.[19] *A bűnmegelőzést a speciálprevenció eszközeivel javítani törekvő büntetőpolitika a szabadságvesztés-büntetés végrehajtását alkalmasnak tekintette a reszocializációs hatás növelésére. Ennek módját a büntetés represszív természetének motiváló hatásán túl az elítélt személyiségének morális átalakítását célzó (át)nevelésben jelölték ki.*[20] E lényegét tekintve progresszív, pedagógiai tartalmú célkitűzés a „létező" szocialista társadalom egy olyan rövid, derűs szakaszában született, amikor a naiv pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntető hatalmának korlátait még nem érzékelő állam omnipotens törekvéseivel. A honi börtönügy átnevelési programja a 60-as évek közepétől felélénkítette az elítéltek nevelésének tudományos igényű kutatását. A kutatók[21] abból a felfogásból indultak ki, hogy a bűnelkövetők – a korábbi neveléselméleti állásponttól eltérően – különleges nevelést igényelnek, amelyet a szocialista neveléstudománynak egy specifikus területe, a *kriminálpedagógia* látna el. Felfogásuk szerint a kriminálpedagógia feladata, hogy feltárja az elítéltek nevelésének törvényszerűségeit és sajátosságait, elemezze a nevelési folyamat célkitűzéseit, tartalmát, módszereit és szervezeti formáit, adjon útmutatást a nevelési problémák helyes megoldásához.[22] Az új tudományterület fundamentumát a minden ember (át)nevelhetőségének optimista pedagógiai szemléletére telepítették. Mint kifejtették „a nevelhetetlenség ítéletét az emberről legkorábban csak a nekrológjában lehet kimondani."[23] A kriminálpedagógia programja pedig – álláspontjuk szerint – „az elítéltek társadalmi alkalmazkodási képességének és készségének kialakítása, az erkölcsi, jogi és társadalmi együttélési normákkal szemben elfoglalt értelmi és érzelmi érdektelen-

18 A magyar börtönügynek az állami szervek rendszerében elfoglalt helyét illetően jelentős döntés született 1963-ban: a Belügyminisztérium szervezetéből az igazságügy-miniszter irányítása és felügyelete alá került. E döntésnek elvi jelentőséget az adott, hogy a büntetés-végrehajtás így az igazságszolgáltatás folyamatába illeszkedett be.

19 1965-ben az MSZMP Politikai Bizottsága rendelt el vizsgálatot a büntetés-végrehajtás tevékenységéről.

20 A hazai börtönügynek ekkor felismert kritikus állapotát javítandó, elismerésre méltó, hogy a bűnügyi tudományok képviselőinek bevonásával felélénkült a börtönügy elméleti művelése és 1966-ban olyan törvényi szabályozás jelent meg – az 1966. évi 21. törvényerejű rendelet –, amely az elítéltek átnevelését, morális átalakításukat tűzte ki célként.

21 A kriminálpedagógiai ismeretanyag tudományos megalapozásának kísérlete a büntetés-végrehajtási testület két, elméletileg felkészült, a gyakorlatban is jártas szakember: Balogh László és Pál László nevéhez fűződik

22 Lásd: Balogh László – Pál László: Kriminálpedagógia. Tanárképző Főiskolai Jegyzet, 1975. 20. o.

23 U.o.: 24. o.

ség felszámolása, a helyes magatartás és a társadalmi együttélési szabályok megtartására irányuló kötelességszerű cselekvés indítóokainak kialakítása és elmélyítése."[24]

E tiszteletre és elismerésre méltó törekvések fegyelmezetten követték a korabeli büntetőpolitika által megkövetelt elvi irányt, tudományosan azonban megalapozatlanok, szakmailag anakronisztikusak voltak. A papíron ugyanis könnyen elérhetőnek tűnő célokhoz vezető út valós problémáit csak évekkel később tárhatták fel a szakmai kutatások. A szocialista nevelési eszmék dogmaszerű alkalmazása – mint a makarenkói kollektivista nevelésé – a felnőttek börtönkörnyezetében csak jámbor óhaj maradt.[25] A börtöntársadalom reális ismeretének hiányát az elítélt-közösségben rejlő személyiségkorrekciós hatás naiv dogmájával pótolták ki.

A kialakítandó specifikus neveléselmélet gyakorlati megvalósításának azonban maga a gyakorlat képezte legfőbb akadályát. Mint már annyiszor a börtönügy történetében, az elvek gyakorlatba átültetése most is súlyos akadályokba ütközött. Az állami és a politikai vezetés a börtönügy felismert szakmai fejlesztéséhez a szükséges gazdasági erőforrásokat nem nyitotta meg, így a személyi és a tárgyi feltételek immár elengedhetetlen korszerűsítése sem kezdődhetett el. Az elvek gyakorlati megvalósítását akadályozták a megcsontosodott szervezeti-szervezési viszonyok is. Az igazságügyi kormányzat arisztokratikus elkülönülése megnehezítette a börtönügy beilleszkedését az igazságszolgáltatás folyamatába. Az elítéltek nevelésével foglalkozó szolgálat megjelenése – sajátos módon – az elítéltek őrzéséért, illetve munkáltatásáért felelős „klasszikus" szakágazatok hagyományosan kialakult prioritását veszélyeztette. *Az elsősorban az intézetek biztonságáért és az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságáért érdekeltté tett börtönszemélyzet tevékenységében így a másodlagos célok követése vált uralkodóvá.* A büntetés-végrehajtás szervezetének túlzott centralizáltsága, a hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszony akadályozta a szakterületek együttműködését, sőt azok tartós rivalizálásához vezetett.[26] *Az irreális elvárások teljesíthetetlensége, a valóság és az elvi (jogszabályi) követelmények ellentmondása a büntetés-végrehajtási vezetők kétarcúságának kialakulását eredményezte.* Miközben formálisan alkalmazkodtak a politikai és az állami vezetés elvárásaihoz, az elsődleges célként deklarált (át)neveléshez, valójában, egzisztenciálisan a másodlagos követelmények teljesítésében, a rendkívüli események (szökés, zendülés, csoportos ellenállás, erőszak, öngyilkosság, stb.) elleni sikeres fellépésben, illetve az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságában voltak érdekeltek. *Nyilvánvalóvá vált számukra, hogy a börtönöktől követelt proaktív szerep az igaz-*

24 U.o.: 29. o.

25 Makarenko a II. világháború után egy olyan időszakban lépett be a magyar pedagógiai közgondolkodásba, amikor a hazai nevelésügy szomjasan kereste az új, népi demokratikus nevelés elméleti támpontjait. A 60-as, 70-es években több hullámban felerősödő makarenkóizmus a hazai börtönügyet csupán elméleti síkon érintette, a gyakorlatban a közösségi nevelésben rejlő hatást még a fiatalkorú elítélteknél sem tudta kihasználni. Maradandó, káros következménye az elítéltek nagy létszámú zárkáinak, lakóhelyiségeinek kialakításában és fenntartásában lelhető fel.

26 V. ö.: Lőrincz József: Börtönügy a második világháború után. In: Kabódi – Lőrincz – Mezey: Büntetéstani alapfogalmak. i. m. 146. o.

ságszolgáltatás megelőzési funkciójának teljesítésében illúzió, a szakma legfeljebb a közhangulatot érintő botrányok elkerülésére irányuló reaktív szerepre képes.[27]

3.2. A 70-es évek elején a honi politikai vezetés a büntetés-végrehajtás szakmai elmaradását jórészt szubjektív okokra, így a vezetés hibás szemléletére, a személyi állomány szakmai képzettségének, az átnevelés módszertani-tudományos megalapozottságának hiányosságaira vezeti vissza.[28] E megállapítások azonban csak részigazságokat tartalmaztak, hiszen aligha volt elhanyagolható a büntetés-végrehajtás működését rendkívüli módon megnehezítő fogvatartotti létszám előre nem látható megnövekedése. 1968-tól 1972-ig ugyanis a fogvatartottak létszámának egyenletes növekedése regisztrálható. Az e két időpont közötti, mintegy 25%-os létszámnövekedés – amelynek következtében 1971. decemberében már 20 ezer főt meghaladó fogvatartott elhelyezéséről kellett gondoskodni – a büntetőintézetek rendkívüli zsúfoltságát idézte elő, az intézetek befogadási képességének növelése ugyanakkor megoldhatatlan problémának bizonyult.

A korabeli politikai vezetés tagadhatatlan érdeme a büntetés-végrehajtás személyi állománya szakmai minőségének, főképpen a humán munkaerőforrások bővítésére, javítására irányuló erőfeszítése. Nem voltak ugyanis alaptalanok a személyi állomány általános- és szakműveltségének hiányosságait kifogásoló megállapítások. A 70-es évek elején a tiszthelyettesi állománynak 85%-a csupán általános iskolai végzettségű volt, a tiszti állománynak pedig mindössze 16%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Az 1971. derekán megjelent 1971. évi 10. számú törvényerejű rendelet, a fegyveres testületek számára magasabb követelményt, így tiszteknél főiskolai, vagy egyetemi végzettséget írt elő.[29] 1972-től néhány pszichológus kezdte meg tevékenységét a bv. intézetekben, növelték a nevelők létszámát. *A szakmai tevékenység humán tendenciájának, személyi-szubjektív oldalának fejlődését kétségtelenül elősegítette a 70-es évek elejétől meginduló generációváltás, a korábbi évtizedek szemléleti terheitől mentes, felkészültebb állomány színrelépése. Mindez hozzájárult a büntetés-végrehajtási munka szakmai arculatának lassú átrajzolódásához.* A végrehajtás szubjektív feltételeinek reményteljes javulását azonban nem kísérte a végrehajtás objektív – infrastrukturális – feltételeinek javulása. A bv. intézetek tartós túlzsúfoltsága rendkívüli akadályokat gördített a differenciált büntetés-végrehajtáshoz szükséges elítélti klasszifikáció, csoportképzés megvalósítása elé. A létszámmal együtt növekvő biztonsági kockázat kezelése az intézetek rezsimjének általános szigorodásához, a fogvatartotti oldalon pedig ennek ellenhatása-

27 V. ö.:A büntetés-végrehajtási szervezet vezetői elitjének szelekciója a kései Kádár-korszakban 1970-1989. Jogtörténeti Szemle, 2005. 3. sz. 18. o.

28 Egy 1965-ös Politikai Bizottsági határozat végrehajtásának utóellenőrzését az MSZMP KB. Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya (KAO) látta el, és megállapításait 1971 szeptemberében rögzítette. E vizsgálat jóformán – a jogi szabályozás előremutató voltán kívül – alig talált előremozdulást a 65-ös állapotokhoz képest. E jelentés alapján hozta meg az MSZMP KB. Titkársága 1972. február 28-án kelt határozatát a büntetés-végrehajtási munka továbbfejlesztéséről.

29 A következő években a különböző felsőoktatási intézményekben szervezett képzések keretében elismerésre méltó intézkedések történtek a tisztek speciális pedagógiai, jogi, biztonsági és gazdasági felkészítésére. Az 1972/73-as tanévtől a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán és főként a Rendőrtiszti Főiskolán indult meg bv. szakos képzés.

ként az alcsoportok, az ellenségesen szembenálló szubkultúra-tenyészet kialakulásához vezetett. A nagyobb tömegű fogvatartott féken tartásához a rend és a fegyelem fenntartásához szükséges intézkedések kerültek előtérbe.

A kriminológiai szemléletnek a politikai közgondolkodásra gyakorolt kedvező hatása az *1973-as jogpolitikai irányelvekben* fedezhető fel.[30] Az irányelvek – mint ismeretes – elismerte, hogy a bűnözés nem csupán a kapitalista múlt és környezet átkos következménye, hanem a létező szocializmus újratermelődő feszültségeiből, ellentmondásaiból fakad. Az irányelveknek a büntetés-végrehajtás számára lefordítható kriminálpolitikai „üzenetei" többsíkúak voltak. Általánosan felismerte, hogy az államnak a bűnözés elleni harcra tartósan kell berendezkednie (ezzel elvileg megszűnt a bűnözés elleni harc intézményei, így a büntetés-végrehajtás megfelelő pénzügyi preferálásának szemléleti akadálya). Kimondta, hogy a végrehajtandó szabadságvesztés kiszabását racionális keretek közé kell szorítani; felhívott a konok bűnelkövetők, valamint a munkakerülő, alkoholista életmódot folytatók elleni szigorú fellépésre; végül konkrét útmutatást tartalmazott a büntetés-végrehajtáson belüli fogvatartotti differenciálására, a munkáltatás, nevelés és az utógondozás fejlesztésére.

Az irányelveknek a bíróságok ítélkezési gyakorlatára – ezen belül a szabadságelvonással járó jogkövetkezmények kiszabására – kifejtett jótékony hatása viszonylag rövid időn belül érzékelhetővé vált: a fogvatartotti állomány 1972 és 1974 közötti mintegy 12%-al csökkent. E csökkenés azonban nem bizonyult tartósnak. A jogalkotást a közrendre és a közbiztonságra különös veszélyt jelentő többszörös visszaesőkkel szembeni fellépés új beavatkozásra sarkallta. A 70-es években még virágzó „gondoskodó államszocializmus" büntetőpolitikájából, a büntető hatalom mindenhatóságának túlvállaló felfogásából táplálkozott az a program, amely a társadalom a bűnözés kedvezőtlen folyamatait a büntetőjog, a büntetések eszközeivel kívánta befolyásolni. Ilyen eszközöket alkalmaztak a különösen veszélyes visszaesőkkel, illetve a mértéktelen alkoholfogyasztásukkal a közrendet megzavarókkal szemben. E program egyik intézménye a *szigorított őrizet* bevezetése volt.[31] A hazai szakirodalomban élénk vitát gerjesztő intézmény a II. világháború óta először tett kísérletet a tettes-centrikus büntetőfelelősség érvényesítésére. A jogintézményt 1989-es megszüntetéséig elvi aggályok és gyakorlati problémák kísérték. Elméletileg leginkább az volt kifogásolható, hogy a többszörös viszszaesők büncselekményére adott büntetőjogi reagálás egyszerre több jogkövetkezmény (büntetés és intézkedés) kiszabását jelentette. A gyakorlati problémák a végrehajtásban mutatkoztak meg. *A jogalkotó szándéka szerint a szigorított őrizetesekkel szemben bevezetendő különös, „intenzív nevelési módszerek" alkalmazása, ezek kidolgozatlansága miatt nem valósulhatott meg*

30 Lásd: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 14/1973. számú határozata a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről. Magyar Közlöny 1973. 39. sz.

31 1974. évi 9. számú törvényerejű rendelet „A társadalom fokozott védelméről a közrendre és a közbiztonságra különösen veszélyes visszaeső bűnözők elleni hatékonyabb fellépés érdekében". Magyar Közlöny, 1974. 39. sz.

A másik intézmény a hazánkban terjedő alkoholizmus elleni büntetőjogi fellépés volt az *alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelésének* bevezetésével.[32] Az intézeti gyógykezelés az erre a célra a Szeged melletti *Nagyfán* kialakított *Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézetben* történt, egészen 1990-ig, megszüntetéséig. A végrehajtás során kiütköző gyakorlati problémák – többek között – a kényszerkörülményeknek az alkoholbeteg fokozódó érzelmi-indulati zavaraira irányuló negatív hatásában, az intézet korlátozott egészségügyi intézmény jellegében, magyarán börtönjellegében mutatkoztak meg.

A hazai börtönügyet meglevő gondjai mellett jelentősen megterhelték a fenti, szakmailag előkészítetlen, gyakran rögtönzésszerű kormányzati döntésekből született intézkedések. A döntéshozók – saját tévedhetetlenségük biztos tudatában – nem vették figyelembe a büntetés-végrehajtási szakemberek jelzéseit az előkészítés időszakában, azonban sajátos módon a megvalósítás gyakorlati nehézségeit rendre a büntetés-végrehajtás számlájára írták.

3.3. A 70-es évek közepétől a büntetőpolitika újabb átmeneti oldódása érzékelhető. Ebben a folyamatban elsősorban külpolitikai tényezők bizonyultak ösztönzőknek. A Helsinki értekezlettel (1975) meginduló közeledés a világrendszerek között – számos kérdés mellett – az államok büntetési, büntetés-végrehajtási rendszereinek kultúráját, humánumát is a társadalomdiagnosztikai tényezők szintjére emelte. E korszak honi állami és politikai vezetése a polgári demokráciákhoz való ideológiai közeledés következetes elvetése mellett, a szükségszerűen bővülő gazdasági kapcsolatok fenntartásához bizalomépítő, a „szalonképességet" javító gesztusokra hajlott. Mindez sürgetővé tette az állami erőszakszervek „kordában tartását", a büntető hatalom önkorlátozását. Ugyanekkor *a szűkebb szakmai körök számára megismerhetővé váltak az ENSZ által kimunkált (1955) és az Európa Tanács által kidolgozott (1973) ajánlások a korszerű börtönnormák tárgyában, eljutott ide a treatment ideológia válságának híre is. A hazai szakemberek számára elgondolkodtató volt, hogy a legtöbb nyugati államban szakítottak a börtönbüntetés hatékonyságát mindenáron növelni kívánó, a nevelési-kezelési módszerek mindenhatóságába vetett elképzelésekkel, és előtérbe került az a szkeptikus-realista felfogás, amely a büntetőintézeti körülmények elkerülhetetlenül személyiségkárosító hatásának mérséklését tűzte ki.* A honi szakirodalomban ekkor megjelenő – elsősorban kriminológiai tárgyú – elemzések nem csupán a büntető törvénykönyvet támadták „börtöncentrikussága"miatt, de már rámutattak a szabadságvesztés-végrehajtásában mutatkozó káros, kedvezőtlen hatásokra is. Így – többek között – figyelmeztettek arra, hogy a szabadságvesztés általában, de különösen, ha az hosszantartó, vagy ismételt, gyorsan lazítja, majd megszünteti az elítélt társadalmi kapcsolatait, tehát csökkenti a visszailleszkedés esélyeit. Ugyanígy rámutattak a büntetőintézeti élet túlszabályozottságából az elítéltek mérlegelési, döntési képességének, akarati tevékenységének károsodására, a büntetőintézeti szubkultúrának az elítéltek bűnözést igazoló nézetrendszerét

32 1974. évi 10. számú törvényerejű rendelet „Az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezeléséről". Magyar Közlöny, 1974. 40. sz.

erősítő jellegére, a szabaduló elítélttel szembeni erőteljes előítéletnek beilleszkedését ellehetetlenítő hatására.[33] Egyidejűleg a kriminálpszichológiai irodalom már viszonylag nagy pontossággal le tudta írni a bűnelkövetővé válás bonyolult és hosszadalmas mechanizmusát, ami érzékelhetővé tette, hogy a bűnelkövetők társadalomba visszavezetése még nem rendelkezik megfelelő, kellően megalapozott tudományos ismeretekkel.

Hazai börtönügyünkben ettől az időszaktól fedezhetők fel a nyugat-európaival párhuzamos tendenciák, mint az átnevelési ideológia illúziójának feladása, emellett törekvések a börtönök személyiségtorzító, represszív elemeinek csökkentése irányában.

A bv. területen belül a fordulatot egy 1976. májusában megfogalmazott előterjesztés[34] indította el, amely a végrehajtás céljáról lehántotta az irreális elemeket, egyben megkísérelte a kriminálpedagógiának, mint speciális pedagógiai ismereteknek a korábbinál reálisabb alapokon nyugvó értelmezését. Az előterjesztés rövid visszatekintésében – a korábbi politikai és kormányzati kritikát kötelességszerűen alapul véve – a hibákat szemléleti okokra vezeti vissza:„...Sok helyen az átnevelő munkában megelégedtek a törvényi cél szerinti törvénytisztelő állampolgárrá nevelés fáradságos és gyakran sikertelenséggel nehezített feladata helyett, a börtön számára formált, engedelmes, „jó rab" figurájával. Szemléleti problémát jelentett, hogy ez időszakban a vezetés különböző szintjén is hajlamosak voltak arra, hogy a kézzelfogható és szemmel látható biztonságos őrzést, a szökések megakadályozását, gyors elhárítását tegyék meg központi feladattá, helyét, szerepét felcserélve a nevelőmunkával. Fellelhető szemlélet volt az, amely a büntetés-végrehajtáson belül egy szűk apparátus kizárólagos feladatának tekintette az elítéltek nevelését, szem elől tévesztve, hogy az intézetek az ott büntetésüket töltő elítéltekre a maguk egészében hatnak, és a büntetés-végrehajtás minden szakterületének egyazon cél és feladat megvalósítása érdekében kell tevékenykednie."[35] Az előterjesztés ezután kijózanító realitásérzékkel az alábbiakat emeli ki: „Szükségesnek tartjuk tisztázni, hogy a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett nevelőmunkával nem törekedhetünk az elítéltek személyiségének teljes átalakítására. Ennek ellentmond az, hogy az elítéltek többé-kevésbé kialakult, megszilárdult személyiségszerkezetű felnőttek, emiatt irreális olyan követelményt támasztani, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel és időtartam alatt személyiségük teljes átformálását érjük el. A fő feladat, hogy személyiségük bizonyos vonásait korrigáljuk... az, hogy beilleszkedésre tegyük őket alkalmassá."[36] Az előterjesztők nyilvánvalóan tudták, hogy a feltételek e redukált cél eléréséhez sem elegendők, de a szocialista nevelési eszme optimizmusa – nem kevésbé a dokumentumokban rögzített politikai parancs – fogva tartotta őket.

33 Lásd különösen: Vígh József – Tauber István: A szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának főbb jellemzői. Jogtudományi Közlöny, 1976. 641. o., valamint Tavassy Tibor: A szabadságvesztés és problémái. Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok. 1978. 281. o.

34 Előterjesztés a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett nevelőtevékenység fejlesztési koncepciójához. (Bv. Országos Parancsnokság, 1976. május 24.)

35 I. m. 4. o.

36 I. m. 9. o.

A hazai büntetés-végrehajtásra nehezedő nyomás átmeneti enyhülését az oldódásnak e légkörében elősegítette, hogy 1975-től 1978-ig a büntetőintézetek zsúfoltsága a szabadságvesztésnek hazánkban először tapasztalt trónfosztásával csökkent (ez idő alatt átmenetileg a pénzbüntetés vette át az alkalmazott szankciók primátusát). Az 1976. végén meginduló kodifikációs munkálatok célul tűzték ki a büntetőjog és a büntetés-végrehajtási jog egyidejű, törvényi szintű módosítását. Az országos parancsnokságon létrehozott kodifikációs bizottság a bv. tvr. korszerűsítésének feladatát akként határozta meg, hogy a bűnözés lassú növekedésére és kedvezőtlenül alakuló struktúrájára válaszul el kell érni a bűnmegelőzés hatékonyságának további fokozását, ennek érdekében a büntetés-végrehajtás rendszerének, az általa alkalmazott módszereknek és eszközöknek, valamint szervezeti felépítésének továbbfejlesztését.[37] A kibocsátott *1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról* az 1966-os bv. tvr. szellemét követte, annak túlvállaló optimizmusa nélkül. Ez mindenekelőtt a szabadságvesztés végrehajtásának célmeghatározásában mutatkozott, mely már nem írta elő az elítéltek „törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését", csupán annak elősegítését, hogy „az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék, és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől". Ez a gyakorlat számára már elfogadhatóbb feladat volt. A törvényhozó ennek elérését két alapvető eszköz alkalmazásával rendelte elősegíteni: „a joghátránnyal és a neveléssel".[38] *Az 1979-es kodifikáció az európai börtönhumanizációs mozgalom sodrába kerülve, nem a büntetés represszív, elrettentő hatásának növelésében, hanem az elítéltek nevelése terén jelölt meg további tennivalókat. A nevelés korábbi, szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, amelyek az elítéltet esélyesebbé tették a társadalomba beilleszkedésre. E fogalomkörbe éppúgy beletartoztak az elítélteknek a korábbi iskolai, szakmai képzés hiányosságai pótlására, mint a készségteremtő, kreatív munkavégzésre, vagy a személyi állomány példaadó magatartására, az elítéltekkel való kulturált bánásmód fejlesztésére irányuló törekvések. E folyamat fontos állomásai a humán segéderőknek, a pedagógusoknak és pszichológusoknak fokozatosan szélesedő bevonása, a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése voltak.*[39]

3.4. *A 80-as években* az egyre fokozódó gazdasági nehézségek, a bűnözés alakulása és ezzel összefüggően a börtönnépesség váratlan, nagyarányú megnövekedése megne-

37 Lásd: Előterjesztés a bv. törvény és a végrehajtási rendelete kodifikációs elképzeléseiről. 1. o., továbbá Az új büntetésvégrehajtási szabályok kodifikációjának célkitűzéseiről c. dokumentum 1. o. (IM. Bv. Országos Parancsnokság, 1976. április 21.)

38 A joghátrány a jogoknak és javaknak megvonását jelenti, azt a „rosszat", amelynek elrettentő, visszatartó hatásához a börtönbüntetés megjelenésétől napjainkig minden törvényhozó túlzott reményeket fűzött.

39 Honi börtönügyünk fejlődését a 70-es évek második feléig – a nyugat-európaitól eltérően – nem támogatta számottevő elméleti tevékenység. Ennek oka a szakterületnek a fentiekben már érintett elzártságában és elzárkózásában keresendő, abban a sajátosságban, hogy hazánkban az állami erőszakszervek, így a büntetés egész intézményrendszere a politika direkt, intim irányítási szférájába került, s így az elméleti művelés számára alig volt hozzáférhető. A társadalomtudományoknak a 60-as, különösen a 70-es évektől való korlátozott felélénkülése után a börtönügy főleg a kriminológiával, a pedagógiával és a pszichológiával talált érintkezési pontokat.

hezítette a 79-es bv. kódexben deklarált korszerű elvek és intézmények gyakorlati megvalósítását. A jogszabály megalkotásakor a törvényhozó azzal számolt, hogy csökken a fogvatartottak száma, s így a rendelkezésre álló személyi és tárgyi feltételek eleve jobb lehetőséget kínálnak a munka fejlesztéséhez. A gyakorlat azonban nem igazolta ezt a várakozást. A fogvatartottak összlétszáma egészen 1988-ig jelentősen meghaladta az 1979. évi szintet.[40] A létszám növekedésével egyidejűleg az elítéltek összetétele is kedvezőtlenül alakult. Számottevően emelkedett a börtönök biztonságára, rendjére nagyobb veszélyt jelentő erőszakos, garázda jellegű bűncselekményekért elítéltek, és a jelentősebb gondoskodást igénylő fiatalkorúak, valamint a kóros személyiségű, az alkoholista és más személyiségzavar miatt gyógyító-nevelésre szorultak számaránya.[41] Az így kialakult helyzetben egy sor eltervezett fejlesztési elképzelés, mint a fogvatartottak elhelyezési körülményeinek, ellátásuknak javítása, munkadíjazásuk, a nevelési és munkáltatási feltételek fejlesztése – nem valósulhatott meg. A gazdasági helyzet romlása érzékenyen hatott ki a személyi állomány jövedelmi viszonyaira is. Míg a 60-as és 70-es években a börtönök személyzetének anyagi-pénzügyi támogatottsága még a fegyveres testületek között is kedvezően alakult, addig a 80-as évek közepére ez a különbség elenyészővé vált, ezen kívül a börtönök túlzsúfoltsága miatti munkahelyi feltételek romlása a kvalifikált munkaerő, köztük számos pedagógus, pszichológus és gazdasági szakember elvándorlását indította meg. *A személyi állomány „humán szektorának", a főként pedagógiai végzettségű nevelőknek jelentős fluktuációja kezdődött el. Ennek oka nem csupán a relatíve alacsony jövedelem volt, hanem legalább ennyire a pedagógiai ismeretek (eszközök, módszerek) kreatív alkalmazásának, valamint a szakmai előmenetelnek korlátai is. Az intézetek vezetőinek kényszerűen a biztonságot és rendet favorizáló tevékenysége a nevelőket szűkös militáris hierarchiába tagolta, amelyben alárendelt szerepük az elítéltekkel kapcsolatos adminisztrációra, ügyintézésre korlátozódott.*

Az állami preferencia fokozatos szűkülése a büntetés-végrehajtási szervezetet a tartós válságkezelés hosszabbtávú stratégiájának kidolgozására kényszerítette. Így készült el *1983-ban a büntetés-végrehajtási nevelés és 1986-ban a munkáltatás 15-20 évre szánt fejlesztési koncepciója.* E koncepciók voltaképpen a magyar börtönügy reális helyzetfeltárására irányuló, a szűkös anyagi- és szellemi erőforrások felhasználási prioritásait meghatározó programtervezetek voltak.

A 83-as koncepció nevelésfelfogásában már nyoma sincs a korábbi időszak derűs optimizmusának, amikor kijelenti, hogy a börtönökön belüli nevelés a társadalomban folyó neveléshez képest minimális programra vállalkozhat. Nem vállalhatja fel a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. Ugyanakkor megerősítette azt a törekvést, hogy az elítéltek pozitív befo-

40 A fogvatartotti létszám 1986 májusában elérte a Kádár-korszakban tapasztalt csúcsot, a 25 ezer főt.

41 Az erőfeszítések ellenére nőtt a rendkívüli események (a szökések, a személyzettel aktívan szembeszegülők) száma. A fogvatartottak romló hangulatához nyilvánvalóan hozzájárultak a túlzsúfoltság olyan mellékhatásai, mint a foglalkoztatottság csökkenése, a zárkán belüli élettér zsugorodása, az egyéni problémák, sérelmek feloldásának késedelmessége, vagy elmaradása, de a személyi állományban megjelenő sok új, a szakmában tapasztalatlan ember konfliktus-kezelési járatlansága is.

lyásolására nem csupán a nevelőnek, hanem az egész intézeti hatásrendszernek törekednie kell. E koncepció először foglalta a börtönügy munkaprogramjába azokat a tudományosan feltárt ellentmondásokat, amelyeknek hatékonyságrontó jelenlétével a szakmának számolnia kell. Így azt az ellentmondást, amely a büntetőítélet tettközpontú és a büntetés-végrehajtás tettes központú szemlélete között feszül, a nevelő-nevelt közötti viszonyban a kényszer- és együttműködési igény egyidejű jelenlétéből adódó feszültséget, valamint azt az ellentmondást, amely a börtönélet szigorúan és részletesen szabályozott rendjéből kíván önálló döntésekre kész állampolgárokat kibocsátani. Ezen ellentmondásoknak, a nevelés korlátainak bátor bemutatása nem csupán a bv. szervezet belső szakmai ismeretigényének kielégítését szolgálta, de címzettje volt az a kormányzat is, amely ezeket a nehézségeket nem ismerte, vagy ha ismerte is, nem akart tudomást szerezni róluk.[42]

A 80-as évek közepére a korábban megbízhatóan működő büntetés-végrehajtási vállalatokat is elérte a külső gazdaság gyorsuló recessziója. Így érezhetően csökkenni kezdett a fogvatartottak munkája iránti kereslet, a vállalatok gazdálkodása egyre labilisabb lett. Az elítéltek foglalkoztatásának kötelezettsége, az ún. teljes foglalkoztatás ideájának megvalósítása a vállalatok gazdaságos működését veszélyeztető túlfoglalkoztatássá vált. Az 1986-os munkáltatás-fejlesztési koncepció, amely megkísérelte az elítéltek munkavégzése gazdaságossági és reszocializációs céljait a romló gazdasági környezetben összehangolni, csupán regisztrálni volt képes a börtön-vállalatok fokozódó válságát, e folyamatot megállítani már nem.[43]

Noha e koncepcióknak a gyakorlati életre kisugárzó hatása a 80-as évek végén megindult társadalmi átalakulás időszakában már elenyészett, mégis pozitív fejleményként értékelhető, hogy kidolgozásuk a börtönügy szakembereinek és a kapcsolódó tudományágak képviselőinek együttműködésével, a korábbinál nagyobb nyilvánosság bevonásával történt. *A büntetés-végrehajtási tevékenység elemzésének felélénkülése, a szakszemélyzet integráltabb, összehangoltabb munkára ösztönzése, a felhalmozódott belső ellentmondások feltárása mindenesetre hozzájárult a humán tendenciák erősödéséhez.* A gazdasági környezet növekvő válsága, a börtönnépesség előre nem tervezhető alakulása ugyanekkor rendkívül megnehezítették bármiféle hosszú távú konstruktív program végrehajtását, ezért a magyar börtönügy szervezetét rövid távú manőverezésekre kényszerítették.

3.5. A 80-as évek első felének represszív büntetőpolitikájával való szakítás első jelei a gorbacsovi politika, a „peresztrojka" és a „glasznoszty" hazai térnyerésével mutatkoztak. A szembenálló világrendszerek konvergenciája átláthatóvá és összehasonlíthatóvá tette az olyan, korábban gondosan titkolt büntetés-végrehajtási mutatókat, mint a

42 Lásd: Módszertani Füzetek 1984. 1. száma tematikusan ismerteti a bv. nevelésfejlesztési koncepciót, majd az országos parancsnokság vezető szakemberei tollából e koncepcióval kapcsolatos tanulmányokat tartalmaz.

43 A büntetés-végrehajtás munkáltatás fejlesztésének koncepcióját lásd: Módszertani Füzetek 1987. 1. számában.

fogvatartotti ráta, a börtönök férőhelykapacitása, zsúfoltsága stb. Az évtized közepére kialakult rendkívül kedvezőtlen hazai helyzet javítása, a „szalonképesség" megóvása érdekében kibocsátott 20/1986. sz. NET határozat (a jogpolitikai irányelvekről) arra ösztönözte a jogalkalmazást, hogy a kisebb súlyú bűncselekményt első ízben elkövetőkkel szemben lehetőleg mellőzze a végrehajtandó szabadságvesztést. Ez az intézkedés 1987-88-ban az 1 év alatti ítélettel rendelkező elítéltek számának csökkenésével járt, amely hozzájárult a fogvatartotti létszám csökkenésének megindulásához (ezt segítette elő átmenetileg az előzetesen letartóztatottak létszámának apadása is a büntetőeljárási törvény 1987. évi módosításával). A kriminálpolitika enyhülése a rendszerváltozás előtti években tükröződik a végrehajtás progresszivitásának intézményein, különösen a végrehajtási fokozat enyhítése, az átmeneti csoportba helyezés szélesebb körű alkalmazásának alakulásán, valamint a büntetésfélbeszakítás kiugróan magas engedélyezésén. Ugyanakkor a 80-as évek második felétől a bv. szervezetnek egyre erősödő kedvezőtlen folyamattal kellett szembesülnie: a szabadulás előkészítésének problémáival, az utógondozásnak és a pártfogó felügyeletnek ellehetetlenülésével, a külvilág objektív és szubjektív fogadókészségének jelentős csökkenésével.

4. A „nevelés-gondolat" az elítéltek emberi jogainak kiteljesedése aspektusában

Az elítéltek *pozitív irányú befolyásolása* a XX. század elejétől összhangban állt a szabadságvesztés végrehajtásának uralkodóan humán tartalmú speciál-preventív célkitűzésével. A második világháború után az észak-amerikai kontinensen és Nyugat-Európában a treatment-ideológia, hazánkban a 60-as 70-es években elterjedt átnevelési szemlélet egyaránt az elítéltek morális átalakítását, a bűnelkövetéstől belső meggyőződésükből fakadó tartózkodásukat tűzte ki célul, ennek elérését főképpen pszichológiai, pedagógiai módszerekkel látták megvalósíthatónak. Ez a börtönmodell mind az európai, mind a hazai büntetés-végrehajtási gondolkodásban az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben átértékelődött. *A korábbi, az elítéltek megváltoztatására irányuló törekvések a gyakorlatban irreálisnak, túlnyomórészt megvalósíthatatlannak bizonyultak. Helyébe olyan modell lépett, amely nem mond le az elítéltek pozitív irányú befolyásolásának hatásrendszeréről, de azt a társadalomba visszatérésük esélyét javító készségeik és képességeik, személyes erőforrásaik fejlesztésére ajánlja. E felfogás tehát ahelyett, hogy az elítéltek személyiségének átalakításával próbálkozna, lehetőséget kínál számukra önmaguk megváltoztatására. Ebben a paradigmaváltásban jelentős szerepe volt annak a törekvésnek, amely az emberi jogoknak az elítéltekre kiterjesztését tűzte ki céljául, és ezen belül biztosítani kívánta az elítélteknek saját sorsuk alakításához fűződő önrendelkezési jogát. A paternalista börtönmodellt felváltó, az elítéltekkel együttműködő börtönmodell kialakítása tehát egyaránt indokolható büntetés-végrehajtási szakmai és az európai emberi jogi fejlődést kísérő okokkal.*

Hazánkban a rendszerváltást követően az 1993-as novellával történt meg a fenti modell bevezetése, ezen belül a nevelés intézményének jogi kiigazítása. E felfogás szerint a szabadságnak, a jogoknak és javaknak elvonása a szabadságvesztés-büntetését töltő

elítélttől, e büntetés elengedhetetlen velejárója, mert enélkül nem rendelkezne visszatartó hatással. A szabadságvesztés végrehajtásának korszerű felfogása azonban nem elégedhet meg a szabadságelvonással járó hátrányok, a büntetéssel szükségszerűen együtt járó „rossz" elrettentő, motiváló hatásának egyoldalú érvényesítésével. Évszázados tapasztalatok ugyanis arra intik a szakembereket, hogy az a börtön, amely csak az elvonásokra, a minél szigorúbb, keményebb rezsimre, a fogvatartottak mély alávetésére, megalázására vagy csupán megőrzésükre helyezi a hangsúlyt, a korszerű büntetés-végrehajtástól elvárható minimális eredményességre sem számíthat. Ellenkezőleg, az ebből a börtönből szabaduló elítéltek többsége elsivárosodott, elszemélytelenedett, és inkább növekvő, dacos agresszivitással kellene esetükben számolni. Éppen e felismerésnek köszönhető az a törekvés, amely a börtön visszatartó, elrettentő „negatív" motiváló hatását „pozitív" hatáselemekkel egészíti ki. Ez utóbbiak funkciója nem más, mint az elítéltnek kiutat kínálni korábbi életvitele megváltoztatásához, serkentést, segítséget nyújtani számára a szabadulása utáni beilleszkedéshez.

Az elítélt személyiségének pozitív irányú befolyásolásához a nemzetközi szakirodalom minden olyan tevékenységet felsorol, amely az elítélt fizikai vagy mentális egészségének megőrzését, illetve helyreállítását célozza, ezenkívül a társadalmi rehabilitációt, a szociális felelősségérzetet, illetve a bűnözéssel való szakítást elősegítő lépések teljes skáláját. A hatályos magyar büntetés-végrehajtási szabályozás ezt a pozitív irányú befolyásolást gyűjtőfogalommal *nevelésnek* nevezi, és ide sorolja az elítélt megismerését, foglalkoztatását, önképzését, rehabilitációs és szabadidős programjának szervezését, jutalmazását, fegyelmi felelősségre vonását, a családi és társadalmi kapcsolatok támogatását.[44] A bv. kódex az elítéltek nevelése címszó alatt alapelvi jelentőséggel határozza *meg a szabadságvesztés végrehajtásának feladatát,* amely arra irányul, *„hogy fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze a felelősségérzetét és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulás utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre".*[45] A nemzetközi normákból a hazai szabályozásba átvett olyan elemek, mint az *önbecsülés fenntartása, a felelősségérzet fejlesztése* a büntetés-végrehajtási szervezet azon kötelességét hangsúlyozzák, hogy a szabadságvesztés-büntetés – amennyire az lehetséges – ne károsítsa az egyén értékeit, így önértékelését, önálló életvitelre való képességét. Az elítélt önbecsülésének fenntartását megfelelő – az emberi méltóságot tiszteletben tartó – bánásmóddal, értelmes tevékenység (foglalkoztatás) szervezésével, a társadalmi hasznosság tudatának kialakításával, illetve erősítésével kell elérni. Fel kell kelteni az elítélt felelősségét saját jövőbeni sorsának alakulásáért, elfogadtatva vele azt, hogy a társadalomba való beilleszkedése elsősorban az ő erőfeszítésein múlik. Hatályos szabályozásunk tehát túllép az elítélt személyiségformálását célzó hagyományos neveléstelmezésen, nem törekszik arra, hogy a végrehajtó szerv az elítéltre rákényszerítse befolyását, hanem vele együttműködve kísérli meg befolyásolásának azon eszközeit, módszereit alkalmazni, amelyek növelik társadalmi érvényesülésének esélyét. *A nemzetközi el-*

44 Lásd: Bv. Szabályzat 68. § (2) bek.
45 Lásd: Bv. kódex 38. § (1) bek.

vekkel összhangban az elítélt együttműködését a honi végrehajtás ösztönzési rendszerén alapuló érdekeltsége segíti elő, amelyben a követelmények teljesítésére nem a hagyományos represszív intézkedésekkel, hanem a kilátásba helyezett, jelentősen megnövelt előnyökkel, kedvezményekkel kívánja motiválni.

A nevelésnek a hatályos szabályozás szerinti értelmezése az európai államokban a 70-es évektől elterjedt *szociális gondozási/kezelési koncepciójához* közelít, amely kerüli az intim térbe való kéretlen beavatkozást, és inkább az elítélt érdekeinek képviseletével, motivációja felkeltésével, tanácsadással segíti elő társadalmi adaptációját. E szemléletváltásnak – többek között – oka volt az a felismerés, hogy a börtönben levő, többségében hátrányos szociális helyzetű rétegekből kikerült elítéltek társadalomba visszavezetéséhez személyiségük és az azt körülvevő szociális közeg együttes figyelembevételére van szükség. A szociális gondozás /kezelés természetesen nem vállalhatja fel a bűnözést kiváltó környezeti hatások elleni harcot, de az elítélttel együttműködve megkísérli azokat az életlehetőségeket megkeresni, amelyek növelik társadalmi érvényesülésének, boldogulásának esélyét.

A nemzetközi szakirodalom arról tájékoztat, hogy az elítéltek szociális gondozása azokban a bv. intézetekben a legsikeresebb, ahol összehangolt munka folyik az elítéltek szabadulásra felkészítésében, és ahol ez a tevékenység a befogadástól a szabadításig áthatja a fogvatartottak képzési programjait és a személyes ügyeikkel való foglalkozást. E szakirodalom a szabadulásra való felkészítést két területre osztja: az egyik az elítélt igényének megfelelő támogató képzés – általános és szakmai képzés, munkakészség begyakorlása stb. – a másik speciális, gyakorlati felkészítés a visszailleszkedés megkönnyítése érdekében. Ez utóbbival összefüggésben hangsúlyozzák, hogy az elítéltnek rendelkeznie kell mindazon információkkal, amelyekre szüksége lehet a társadalomba való visszatéréskor. Ide tartozhatnak az álláslehetőségek, munkanélküliség, lakáshelyzet, közlekedés, szociális segélyek, egészségügyi és oktatási szolgáltatások stb. kérdései a szabad társadalomban. De legalább ilyen fontosnak tekintik a visszailleszkedés emberi-érzelmi viszonyaira való felkészítést, amilyen pl. a családi kérdések, szexualitás, gyermekgondozás, erőszak és önérvényesítés, a feszültségekkel való birkózás. Gyakorlati ismeretek nyújtásával fokozható az elítéltek megértése egy elfogadható életmód iránt olyan területen, mint a táplálkozás, a higiénia, az idő- és a pénzbeosztás. Az elítéltek beilleszkedésének fenti, szubjektív feltételeinek segítésén túl legalább ennyire fontos az a támogatás, amely a szabaduló objektív feltételeinek – elsősorban lakásviszonyainak, munkalehetőségének – megteremtésére irányul. Ezért a nemzetközi szabályok szorgalmazzák azt a szoros együttműködést, amelynek a bv. intézet és a segítségnyújtással foglalkozó állami, társadalmi szervek és önkéntes segítők között kell létrejönnie.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a XX. század végére a „nevelés-gondolat" tartalma és gyakorlati érvényesítése a század eleji pozitivista reformtörekvésekhez képest gyökeresen átalakult. Ennek egyik oka – megítélésünk szerint – abban keresendő, hogy fogvatartottak személyiségkorrekciójának, illetve személyiségfejlesztésének elvileg tágabb lehetőséget kínáló tettes-felelősségi ítélkezési rendszer bevezetésének minden próbálkozása az elmúlt évszázadban kudarcot vallott. A század második felétől a

bűnözés és a büntetések alkalmazásának determinista szemlélete a bűnmegelőzés hatékony speciálpreventív eszközének tekinti a börtönt, ezen belül csodaszernek a nevelést, amely képes az elítéltek morális átalakítására is. A korabeli büntetőpolitika igényli (vagy legalábbis nem ellenzi) a bűnelkövetők nevelése neveléstudományi specifikumainak, rendszerének, a kriminálpedagógiának felnőttekre, fiatalkorúakra egyaránt alkalmazható kidolgozását. A múlt század utolsó negyedében a börtönügy (külföldi és) hazai felismerései relatíve gyengítik a szabadságvesztéshez fűződő korábbi elvárásokat. A végrehajtás során a büntetőpolitika továbbra is preferálja a reszocializációs célokat, ezeket azonban a börtönkárosító hatások csökkentésében, a nevelésnek, mint az egész intézmény pozitív hatásrendszerének erősítésében tűzi ki, már nem igényli ennek neveléstudományi megközelítését. A végrehajtás gyakorlatában a nevelés mindvégig másodlagos szerepet tölt be a börtön biztonságának primátusával szemben, sem személyi, sem tárgyi, sem pedig szervezeti feltételei nem alkalmasak a jogszabályi előírások teljesítéséhez.

A rendszerváltozás után az elítéltek emberi-önrendelkezési jogainak kiteljesedése szükségessé teszi a korábbi börtönmodell olyan átalakítását, amelyben a pozitív, a visszailleszkedést segítő hatásrendszer alkalmazása az elítéltek együttműködését feltételező szolgáltatássá válik. Ez utóbbi folyamatban a „nevelés" korábbi fogalomtartalma kiüresedik, helyette más fogalmak, mint a szociális gondozás/kezelés, a reszocializációs gondozás fogalmai lépnek.[46]

A „nevelés-gondolat" XX. századi helyének, szerepének funkciójának átalakulásával még korántsem zárult le fejlődéstörténete. Nem vitatható el a humán tudományok művelőitől az az útkeresés, amely az inadaptáltak, erkölcsi fogyatékosok, antiszociálisok társadalomba visszavezetésének módszereit, eszközeit kutatja. E téren, újabban a fiatalkorú bűnelkövetők reszocializálásában jelentek meg bíztató tudományos törekvések.[47] Ez azonban egy újabb dolgozat tárgya lehet.

46 A jelenleg folyó büntetés-végrehajtási kodifikációs munkálatok eddig elkészült tervezeteiből a „nevelés" kifejezés kimaradt. Mindaz, ami a jelenleg is hatályos szabályozásban a nevelés címszó alatt szerepel, a tervezetekben a végrehajtás rendjének (rezsimjének) szabályozási körébe került.

47 Különösen: Ruzsonyi Péter: A konstruktív életvezetés megalapozása fiatalkorú bűnelkövetők körében zártintézeti viszonyok között. Bölcsészdoktori disszertáció, ELTE, Budapest, 1998., illetve Volentics Anna: Bűnelkövető fiatalok reszocializációs gondozása. In: Gyógyító pedagógia – nevelés és terápia (szerk.: Gordosné Szabó Anna). Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2004.